

دانشگاه پیام نور

مرکز تهران جنوب

رساله دکتری تخصصی رشته علوم و معارف نهج البلاغه (phd)

عنوان:

نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی با تکیه بر نهج-

البلاغه (کشف و استخراج)

استاد راهنما:

دکتر مصطفی دلشاد تهرانی، دکتر محمدرضا امینی

استاد مشاور:

دکتر اصغر ابوالحسنی، دکتر حسن صادقی

نگارنده:

رضا حاجیان حسین آبادی

شهریور ۱۳۹۷

تأییدیه هیات داوران

فرم تعهد اصالت پایان نامه

- اینجانب رضا حاجیان حسین آبادی دانش آموخته مقطع دکتری تخصصی در رشته علوم و معارف نهج البلاغه که در تاریخ ۱۳۹۷/۰۶/۲۴ از رساله خود تحت عنوان « نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی با تاکید بر نهج- البلاغه (کشف و استخراج)» با کسب نمره ۱۷/۹۰ از ۱۸ دفاع نموده‌ام، بدینوسیله متعهد می‌شوم.
- (۱) این رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده‌ام.
- (۲) این رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- (۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره‌برداری اعم از چاپ مقاله، کتاب، ثبت اختراع و... از این رساله را داشته باشم، با ذکر نام استادان راهنما و مشاور و درج نام دانشگاه پیام نور اقدام خواهم کرد.
- (۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب حقوقی ناشی از آن را می‌پذیرم و همچنین دانشگاه پیام نور مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار کند و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچ‌گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی

رضا حاجیان حسین آبادی

سپاسگزاری

مَنْتَ خدای را عَزَّ و جَلَّ که طاعتش موجب قربتست و به شکر اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می‌رود ممدّ حیاتست و چون برمی‌آید مفرّح ذات؛ پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمتی شکر واجب.

از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش به در آید

سپاس مخصوص پروردگاری است که به انسان قدرت تعلق و اندیشیدن داد تا بتواند از کسانی که به او لطف و مساعدت کرده و چراغ راهش بوده‌اند، قدردانی کند. وفق روایت « من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق »؛ بر خود لازم می‌دانم از اساتید بزرگوار و ارجمندم در طول سالیان تحصیل مرا راهبری کرده و راه پر فراز و نشیب رسیدن را برای حقیر هموار کردند، قدردانی و سپاسگزاری کنم؛ از جمله استاد فرزانه‌ام جناب آقای دکتر مصطفی دلشادتهرانی که نور معرفت و ایمان را با علم و عمل از سرچشمه وجودش که به واسطه نور قرآن و اولیای الهی سیراب شده بود، در جسم خاکی و زمینی امثال بنده ریختند. چه زیبا از پیشوای خود علی بن ابیطالب^{علیه‌السلام} کمالات را گزیده و در وجودشان نهادینه شده بود و بهره‌ها بردیم.

بهترین سپاس‌ها را به استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محمدرضا امینی که توفیق همراهی با ایشان را یافتم و صبورانه مشوق بنده در پیمودن این راه شدند، تقدیم می‌کنم. سپاسگزار استاد ارجمندم، جناب آقای دکتر اصغر ابوالحسنی هستم که همراهی تخصص و تعهد با وجود خوش‌خلقی و خوش‌رویی در وجود ایشان، آدمی را مجذوب او می‌سازد و حقیر از همراهی با حضرت‌شان بهره‌ها بردم. قدردان و سپاسگزار استاد ارجمندم جناب آقای دکتر حسن صادقی خواهم بود که با اشتیاق فراوان در روشن‌سازی راهم، همواره کوشیدند و ارشادها کردند. درود و سپاس ویژه خود را نثار استاد ارجمندم جناب آقای دکتر محمدهادی امین‌ناجی می‌کنم که با تواضع و فروتنی منحصربه‌فرد خود، در طول این سال‌ها امیدساز و انگیزه‌بخش بوده‌اند. از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محمود کریمی که در محضرش شاگردی کردم و اندیشیدن را به خوبی معنا کردند و طرحی نو تدریس ایشان که هنوز طعم زیبای آن کامم را شیرین می‌کند.

از همه اساتید و معلمانم که در طول سالیان تحصیل روشنگر راهم بوده‌اند و در این سطور امکان بیان همه‌ی آنها نیست تشکر و سپاسگزاری می‌کنم. همچنین از کارکنان کتابخانه آیت‌الله میرجهانی به خصوص جناب آقای بهاری که همیشه لطف و مساعدت آنها نصیب بنده شده، تشکر و قدردانی می‌کنم.

تقدیم به

تقدیم به آخرین حجت خداوند که به بیان آیات قرآن قرار است با نفس مسیحایی خویش جهان شرآمیز را به صلح و عدالت مزین کند، صالحان در زمین قدرت یابند و زمین را از عدل و داد پرکنند، تا آدمی در این جهان مادی، طعم زیبای عدالت را بچشد.

به پدر بزرگوار و مرحومم که تکیه‌گاهی مطمئن و قله صبر و استقامت بودند و کامم را از کودکی با نور ایمان گوارا ساخت.

و به مادرم که سنگ صبور زندگی‌ام بود و سایه‌ی مهر و شفقت‌اش همیشه بر سرم و دعای هر لحظه‌اش تسهیل‌کننده راهم است.

به همسرم که سایه مهر و همراهی‌اش در طول سالیان زندگی، به خصوص در طول تحصیلم که مشکلات زیادی را تحمل کرد، همیشه زندگی را شهد تازه می‌بخشید. و او، خستگی‌های این راه را به امید و روشنی مبدل می‌ساخت. امیدوارم بتوانم به شایستگی پاسخگوی محبت‌هایش باشم.

به شکوفه‌های زندگی‌ام: ایمان و الهه؛ که با نگاه کودکانه و معصومانه خود، سختی‌های زندگی‌ام را فرو ریخته و روشنایی و گرمابخش زندگانی‌مان بوده‌اند.

و به تمام کسانی که در طول زندگی‌ام همراه و یاورم بودند و دست بنده را در رسیدن به قله‌های کمال فشرند؛ از جمله اساتید، معلمان و دوستانم به خصوص جناب آقای محمدحسین داستانیپور و همه کسانی که مشوق و یاور بنده بوده‌اند.

نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی

۱	چکیده	۱
۲	مقدمه	۲
۳	فصل اول) کلیات و مفاهیم	۳
۴	الف) کلیات	۴
۴	۱-۱-۱. بیان مسأله	۴
۶	۲-۱-۱. اهمیت و ضرورت موضوع	۶
۷	۳-۱-۱. اهداف پژوهش	۷
۷	۴-۱-۱. سوالات پژوهش	۷
۷	۵-۱-۱. فرضیه های پژوهش	۷
۹	۱-۱-۶. روش پژوهش	۹
۹	۱-۶-۱-۱. روش و ابزار گردآوری اطلاعات	۹
۱۰	۲-۶-۱-۱. قلمرو مکانی-جامعه تحقیق	۱۰
۱۱	۳-۶-۱-۱. مدل عملیاتی پژوهش	۱۱
۱۱	نمودار ۱-۱- ساختار نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی	۱۱
۱۲	۷-۱-۱. پیشینه پژوهش	۱۲
۱۳	۱-۷-۱-۱. کتاب ها	۱۳
۲۰	۲-۷-۱-۱. پایان نامه ها	۲۰
۲۵	۳-۷-۱-۱. مقاله ها	۲۵
۲۹	۴-۷-۱-۱. توضیح و تحلیل پیشینه ها	۲۹
۳۰	ب) تعاریف نظری و عملیاتی	۳۰
۳۰	۱-۲-۱. عدل	۳۰
۳۰	۲-۲-۱. حکومت	۳۰
۳۱	۱-۲-۲-۱. حکومت در نهج البلاغه	۳۱
۳۲	۳-۲-۱. نظام	۳۲

۳۳ ۱-۳-۲-۱. انواع نظام
۳۳ ۴-۲-۱. معناشناسی لغوی و اصطلاحی اقتصاد
۳۴ ۵-۲-۱. نظام اقتصادی
۳۵ ۱-۵-۲-۱. انواع نظام اقتصادی
۳۶ ۲-۵-۲-۱. اهداف نظام اقتصادی
۳۶ ۳-۵-۲-۱. تمایز نظام اقتصادی، مکتب و علم اقتصاد
۳۷ ۶-۲-۱. عدالت
۳۷ ۱-۶-۲-۱. واژه شناسی عدالت
۳۷ ۲-۶-۲-۱. اصطلاح شناسی عدالت
۳۸ ۳-۶-۲-۱. عدالت در نهج البلاغه
۳۹ ۱-۳-۶-۲-۱. قرار گرفتن هر چیزی در جای خودش
۴۰ ۲-۳-۶-۲-۱. انصاف ورزی
۴۰ ۳-۳-۶-۲-۱. مساوات، برابری و رفع تبعیض
۴۱ ۴-۳-۶-۲-۱. اعتدال و میانه روی
۴۱ ۵-۳-۶-۲-۱. رعایت حقوق
۴۲ ۷-۲-۱. عدالت اقتصادی
۴۳ ۸-۲-۱. مبانی نظام اقتصادی حکومت علوی
۴۳ ۹-۲-۱. اصول نظام اقتصادی
۴۵ فصل دوم) مبانی نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
۴۶ ۱-۲. مبانی بینشی جهان بینی الهی
۴۶ ۱-۱-۲. خدانشناسی
۴۷ ۱-۱-۱-۲. رابطه خداوند با جهان هستی و انسان
۴۷ ۱-۱-۱-۲. خالقیت
۴۹ ۲-۱-۱-۲. ربوبیت
۴۹ ۳-۱-۱-۲. احیاگری

- ۴-۱-۱-۱-۲ مالکیت ۵۰
- ۵-۱-۱-۱-۲ قیومیت ۵۲
- ۶-۱-۱-۱-۲ نگهدارندگی ۵۲
- ۷-۱-۱-۱-۲ احاطه خداوند بر هستی ۵۳
- ۷-۱-۱-۱-۲ هدایت ۵۳
- ۸-۱-۱-۱-۲ تدبیر ۵۵
- ۹-۱-۱-۱-۲ عدالت ۵۵
- ۲-۱-۱-۱-۲ رابطه خداوند با انسان ۵۶
- ۱-۲-۱-۱-۲ ولایت ۵۶
- ۲-۲-۱-۱-۲ رحمت ۵۷
- ۳-۲-۱-۱-۲ رزاقیت ۵۸
- ۴-۲-۱-۱-۲ نصرت الهی ۵۹
- ۲-۱-۲ جهان شناسی ۵۹
- ۱-۲-۱-۲ مخلوق بودن ۵۹
- ۲-۲-۱-۲ هدف داری ۶۰
- ۳-۲-۱-۲ نظم جهان ۶۰
- ۴-۲-۱-۲ تسخیر موجودات عالم برای انسان ۶۱
- ۵-۲-۱-۲ زاینده‌گی جهان و ناتمامی نعمتهای آن ۶۱
- ۶-۲-۱-۲ محل آزمایش بودن جهان ۶۳
- ۷-۲-۱-۲ برخورداری از نظام علیت ۶۳
- ۳-۱-۲ انسان شناسی ۶۴
- ۱-۳-۱-۲ هدف آفرینش انسان ۶۴
- ۲-۳-۱-۲ اختیار ۶۴
- ۳-۳-۱-۲ ذو وجوه بودن انسان ۶۵
- ۴-۳-۱-۲ خلیفه الهی انسان ۶۵

۶۶۵-۳-۱-۲. اخلاق مدار بودن انسان
۶۶۶-۳-۱-۲. اجتماعی بودن
۶۷۴-۱-۲. جامعه شناسی
۶۷۱-۴-۱-۲. سنت های الهی
۶۸۱-۴-۱-۲. تقوا
۶۹۲-۴-۱-۲. شکر
۷۰۳-۴-۱-۲. عدالت
۷۰۴-۴-۱-۲. عمل صالح
۷۱۵-۴-۱-۲. توبه
۷۱۲-۲. مبانی ارزشی نظام اقتصادی حکومت علوی
۷۲۱-۲-۲. حدود مالکیت
۷۳۲-۲-۲. آزادی اقتصادی
۷۴۳-۲-۲. تولید قوامی
۷۵۴-۲-۲. رقابت سالم
۷۵۵-۲-۲. توزیع عادلانه
۷۶۶-۲-۲. رفاه و تامین اجتماعی
۷۸نمودار ۱-۲. مبانی پیشینی نظام اقتصادی عدالتمحور حکومت علوی
۷۹نمودار ۲-۲. مبانی ارزشی نظام اقتصادی عدالتمحور حکومت علوی
۸۰ فصل سوم) زمینه های نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
۸۱۱-۳-۱-زمینه های سیاسی
۸۱۱-۳-۱. استقرار حکومت های عادل
۸۲۲-۳-۱. وضع قوانین عادلانه و اجرای آن
۸۴۳-۳-۱. نظارت و کنترل
۸۵۴-۳-۱. تعیین وظایف مسئولان و مردم
۸۷۵-۳-۱. رعایت مساوات در رعایت حقوق شهروندی

- ۳-۱-۷. فراهم کردن کار و اشتغال ۹۰
- ۳-۱-۸. وضع قوانین رقابت صحیح ۹۱
- ۳-۱-۹. خودکفایی و استقلال ۹۵
- ۳-۱-۱۰. کیفیت مندی کالاها و خدمات ۹۷
- ۳-۲-۲. **زمینه های فرهنگی** ۹۷
- ۳-۲-۱. فرهنگ پاکی اقتصادی ۹۸
- ۳-۲-۲. فرهنگ اعتدال و میانه روی ۹۸
- ۳-۲-۳. فرهنگ غنای کفافی ۹۹
- ۳-۲-۴. تکیه بر تربیت اسلامی ۱۰۰
- ۳-۲-۵. پرهیز از تنبلی و بیکاری ۱۰۳
- ۳-۲-۶. ترک هوی و هوس و نگاه خودمدارانانه ۱۰۴
- ۳-۲-۷. نگاه منفی به فقر و ناداری و کمبودداری ۱۰۶
- ۳-۲-۸. نگاه به دارایی و ثروت ۱۰۷
- ۳-۲-۱. نگاه مثبت به دارایی و ثروت ۱۰۸
- ۳-۲-۲. نگاه منفی به دارایی و ثروت ۱۱۱
- ۳-۲-۹. ایجاد پیوند و اتحاد بین حکومت و مردم در بهره مندی از نظارت همگانی ۱۱۳
- فصل چهارم) اصول نظام اقتصادی حکومت عدالت محور حکومت علوی** ۱۱۶
- ۴-۱. اصول بینشی ۱۱۷
- ۴-۱-۱. علم و دانش اقتصادی ۱۱۸
- ۴-۱-۲. عقلانیت ۱۲۰
- ۴-۱-۳. برنامه ریزی ۱۲۰
- ۴-۱-۴. شایسته سالاری ۱۲۱
- ۴-۱-۵. مسئولیت پذیری ۱۲۱
- ۴-۱-۶. اخلاق مداری ۱۲۳
- ۴-۲. اصول گرایشی ۱۲۵

- ۱۲۵ ۱-۲-۴. امنیت اقتصادی.
- ۱۲۸ ۲-۲-۴. ممانعت از بی ثباتی اجتماعی
- ۱۳۰ ۳-۲-۴. پرهیز از تبعیض گرایی
- ۱۳۴ ۴-۲-۴. سرمایه گذاری
- ۱۳۵ ۵-۲-۴. تولید
- ۱۳۷ ۱-۵-۲-۴. تولید قوامی
- ۱۴۰ ۲-۵-۲-۴. توجه به تولیدات راهبردی
- ۱۴۱ ۳-۵-۲-۴. کیفیت گرایی
- ۱۴۲ ۶-۲-۴. بهره وری
- ۱۴۶ ۷-۲-۴. عمران و آبادانی
- ۱۴۷ ۸-۲-۴. نظام مالیاتی عدالت محور
- ۱۴۸ ۹-۲-۴. حفاظت از محیط زیست
- ۱۴۹ ۳-۴. اصول رفتاری
- ۱۵۰ ۱-۳-۴. ساده زیستی
- ۱۵۱ ۲-۳-۴. تامین اجتماعی
- ۱۵۴ ۳-۳-۴. توزیع عادلانه
- ۱۵۶ ۴-۳-۴. توازن اجتماعی
- ۱۵۸ ۵-۳-۴. تکافل عمومی
- ۱۶۰ ۱-۴. نمودار فصل چهارم، اصول نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
- ۱۶۱ **فصل پنجم) روش های تامین اجتماعی و رفاه عمومی نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی**
- ۱۶۲ ۵- ۱. روش های حکومتی
- ۱۶۳ ۵-۱-۱. روش های عملیاتی
- ۱۶۳ ۵-۱-۱-۱. روش های سرمایه گذاری
- ۱۶۴ ۵-۱-۱-۱-۱. منابع سرمایه گذاری های امام
- ۱۶۴ ۵-۱-۱-۱-۲. محل های سرمایه گذاری

- ۱۶۵ کشاورزی .۱-۲-۱-۱-۱-۵
- ۱۶۵ دامداری .۲-۲-۱-۱-۱-۵
- ۱۶۶ بهره‌گیری از دریا و ماهی‌گیری .۳-۲-۱-۱-۱-۵
- ۱۶۶ صنعت .۴-۲-۱-۱-۱-۵
- ۱۶۸ بازرگانی و تجارت .۵-۲-۱-۱-۱-۵
- ۱۶۹ روش‌های توزیع .۲-۱-۱-۵
- ۱۶۹ توزیع ثروت قبل از تولید .۱-۲-۱-۱-۵
- ۱۷۰ توزیع ثروت و درآمد پس از تولید .۲-۲-۱-۱-۵
- ۱۷۲ توزیع مجدد ثروت و درآمد .۳-۲-۱-۱-۵
- ۱۷۳ روش‌های توازن اقتصادی .۳-۱-۱-۵
- ۱۷۵ توانمند کردن نیازمندان .۱-۳-۱-۱-۵
- ۱۷۶ رسیدگی به بیماران .۲-۳-۱-۱-۵
- ۱۷۷ رسیدگی به سالخوردگان و از کار افتادگان .۳-۳-۱-۱-۵
- ۱۷۹ رسیدگی به یتیمان .۴-۳-۱-۱-۵
- ۱۷۹ تامین مالی بیکاران و از کارگرفته شده‌ها .۵-۳-۱-۱-۵
- ۱۸۰ پرداخت قرض بدهکاران .۶-۳-۱-۱-۵
- ۱۸۲ انعطاف‌پذیری در گرفتن مالیات .۴-۱-۱-۵
- ۱۸۴ **روش‌های نظارتی** .۲-۱-۵
- ۱۸۴ نظارت و بازرسی دقیق .۱-۲-۱-۵
- ۱۹۰ حذف واسطه‌ها در مرحله توزیع .۲-۲-۱-۵
- ۱۹۰ برخورد با مظاهر فساد .۳-۲-۱-۵
- ۱۹۱ برخورد با رانت اطلاعات .۱-۳-۲-۱-۵
- ۱۹۲ برخورد با احتکار .۲-۳-۲-۱-۵
- ۱۹۵ مبارزه با رباخواری .۳-۳-۲-۱-۵
- ۱۹۸ جلوگیری از اختلاس .۴-۳-۲-۱-۵

- ۲۰۰ ۵-۳-۲-۱-۵. مبارزه با گران فروشی و کم فروشی
- ۲۰۱ ۲-۵. روش های مردمی
- ۲۰۲ ۱-۲-۵. روش های بینشی
- ۲۰۲ ۱-۱-۲-۵. همراهی با حکومت های عادل
- ۲۰۵ ۲-۱-۲-۵. پذیرش امور متناسب با دانش و تخصص
- ۲۰۶ ۳-۱-۲-۵. توجه به شیوه های مصرف
- ۲۰۷ ۴-۱-۲-۵. قوام در مصرف
- ۲۰۹ ۵-۱-۲-۵. عدم اسراف و تبذیر
- ۲۱۰ ۶-۱-۲-۵. بسندگی به کفاف و قناعت ورزی
- ۲۱۲ ۲-۲-۵. روش های آموزشی
- ۲۱۲ ۱-۱-۳-۵. اطلاع از قوانین و احکام تجارت
- ۲۱۴ ۳-۲-۵. روش های پیشگیرانه
- ۲۱۴ ۱-۳-۲-۵. پرهیز از سوء استفاده گرایی
- ۲۱۵ ۲-۳-۲-۵. پرهیز از تنبلی و تکدی گری
- ۲۱۹ ۲-۵. نمودار فصل پنجم، روشهای مردمی رفاه و تامین اجتماعی نظام اقتصادی عدالتمحور حکومت علوی
- ۲۲۰ **فصل ششم) دستاوردها**
- ۲۲۱ ۱-۶. جمع بندی
- ۲۲۲ ۱-۱-۶. سوالات پژوهش
- ۲۲۲ ۲-۱-۶. مبانی نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
- ۲۲۵ ۳-۱-۶. زمینه های نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
- ۲۲۶ ۴-۱-۶. اصول نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
- ۲۲۷ ۵-۱-۶. روش های رفاه عمومی و تامین اجتماعی نظام اقتصادی عدالت محور حکومت علوی
- ۲۲۸ ۲-۶. نتایج پژوهش
- ۲۳۱ ۳-۶. پیشنهادها
- ۲۳۱ ۱-۳-۶. پیشنهادهای کاربردی

۲۳۲ پیشنهادهای پژوهشی ۲-۳-۶
۲۳۵ منابع و مآخذ
۲۳۵ منابع فارسی ➤
۲۳۹ منابع عربی ➤
۲۴۵ مقالات ➤
۲۴۷ Abstract

چکیده

برپایی عدالت از مهمترین وظایف و مسئولیت‌های انبیاء و متفکران در طول تاریخ بشر بوده است. عدالت بایستی با تمام ابعاد آن در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، قضایی، فرهنگی نهادینه و فراگیر شود. از مهمترین ابعاد عدالت، عدالت اقتصادی است. عدالت اقتصادی با همه افراد جامعه سر و کار دارد و تمام مردم برای تامین نیازهای خود، نیازمند برخورداری عادلانه و در حدکفاف هستند. علی(ع) توانست، اصلاحات اساسی در حوزه اقتصادی ایجاد کند و عدالت اقتصادی و رفاه اجتماعی را در مدت کوتاهی جامه عمل بپوشاند، فقر، فساد و تبعیض را رفع و رفاه عمومی و تامین اجتماعی عادلانه را برای مردم به ارمغان آورد. سوال این است حضرت با چه مبانی، اصول و روش‌هایی به عدالت اقتصادی و رفاه و تامین اجتماعی دست یافتند. با کنکاش در سیره حضرت، امکان استخراج و استفاده از آن مبانی، اصول و روش‌ها در قالب نظام اقتصادی وجود دارد. روش پژوهش، توصیفی تحلیلی است. ابتدا با مطالعه منابع روایی و تاریخی - خصوصاً نهج‌البلاغه - مولفه‌های مرتبط با اقتصاد و اصلاحات حضرت مورد توجه قرار گرفت. موضوعات و مطالب متناسب با استفاده از دانش فقه‌الحديث - که در جهت فهم روایات و سنجش صحیح و سقیم آنها تلاش می‌کند و با اعتبارسنجی آنها و شکل - گیری خانواده حدیث -، مبانی و اصول راهبردی در نظام اقتصادی حکومت علوی ساماندهی شد. در ادامه، روش‌هایی که کارآیی فرامکانی و فرازمانی داشت، بیان گردید. ساختار نظام اقتصادی حکومت علوی مبتنی بر مبانی توحیدی است که این نظام را از دیگر نظام‌های اقتصادی متمایز می‌کند. نتیجه پژوهش نظام اقتصادی عدالت‌محور علی(ع) در قالب، مبانی، زمینه‌ها، اصول و روش‌ها طراحی گردید. مبانی، زمینه‌ها و اصول، اموری ثابت هستند؛ ولی روش‌های تامین اجتماعی و رفاه عمومی متناسب با مقتضیات زمان و مکان متغیرند که حضرت با کاربری آنها موفق به نظام اقتصادی عدالت‌محور گردید. کلید واژه‌ها: حکومت علوی، نظام اقتصادی، عدالت، مبانی اقتصادی، اصول اقتصادی، روش‌های تامین اجتماعی.

مقدمه

دین اسلام با ساختاری نظام‌مند در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، نظامی، درصدد ارائه راهبردها و راهکارهایی است که پاسخگوی تمام نیازهای بشر باشد. دین اسلام با مبانی خداشناسی، انسان‌شناسی، جهان‌شناسی و توجه به ابعاد وجودی انسان، راهبردهایی را طراحی نموده است که با پیاده‌سازی آن، توان برقراری رفاه اجتماعی و رسیدن انسان به کمال را فراهم می‌آورد. نظام‌سازی و بیان راهکارهای عملی در جهت تحقق توسعه عدالت‌محور نقش بسزایی دارد و ما می‌توانیم با استفاده از آن راهبردها و الگوگیری از بسیاری از آن راهکارها، نظام‌های مختلفی که براساس مبانی، اصول، روش‌های صحیح شکل می‌گیرند، داشته باشیم. برای داشتن اقتصادی کارآمد، درصدد استفاده از راهبردها و راهکارهای عملیاتی هستیم که نشأت گرفته از بینش‌ها و ارزش‌های الهی است و به سمت نظام اقتصادی انسان‌ساز و کمال‌گرا گرایش دارد.

جهان‌الگوهای متعددی از انواع حکومت‌ها را با کارکردهای گوناگون تجربه کرده که به دنبال برقراری عدالت و رفاه اجتماعی بوده‌اند. این حکومت‌ها نتوانسته‌اند چهره زیبای عدالت را به طور همه‌جانبه‌که علاوه بر رفاه اجتماعی، سعادت و کمال انسانی را به ارمغان آورد- نشان دهند. برای تشکیل حکومتی عدالت‌گستر و کمال‌گرا، وجود برنامه‌ی منسجم، کاربردی و دارای کمترین اشکال لازم است، تا جامعه به رفاه اقتصادی و کمال اجتماعی دست یابد و فقر و ناداری رخت بربندد. از آن‌جا که عدالت، معیار همه چیز است و بدون آن نمی‌توان به اهداف متعالی و رفاه اجتماعی فراگیر دست یافت و زمینه تعالی فرد و جامعه را فراهم ساخت (دلشادتهرانی، ۱۳۸۷: ۲۴۵)؛ لازم است همه برنامه‌ها با چاشنی عدالت همراه باشد تا علاوه بر برخورداری همگان از منابع و امکانات، شایستگی‌ها و استحقاق‌ها رعایت شود و حق کسی پایمال نگردد.

آنچه در این رساله بدان دست یافتیم این است که علی(ع) با داشتن مبانی توحیدی، در قدم اول برای زمینه‌سازی نظام اقتصادی عدالت‌محور، تلاش کردند و پس از مدتی زمینه‌های نابسامانرا تغییر دادند و زمینه‌های عدالت‌گستر را نهادینه کردند. پس از آن، اصول و روش‌های اصلاحی را پیاده‌سازی نمودند. از مهمترین زمینه‌ها، زمینه‌های سیاسی و فرهنگی بود. استقرار حکومت عدالت‌محور، وضع قوانین عادلانه، نظارت و ارزیابی دقیق و سریع و رعایت مساوات از جمله زمینه‌های سیاسی؛ فرهنگ اعتدال و میانه‌روی، پاک‌ی اقتصادی، نگاه منفی به فقر و ناداری و نگاه مثبت به ثروت و دارایی از زمینه‌های فرهنگی به شمار می‌روند. علاوه بر توجه به دانش و عقلانیت و برنامه‌ریزی، توجه به تولید و سرمایه‌گذاری قوامی، اخلاق‌مداری، توجه به توازن اجتماعی و تکافل عمومی از اصول اقتصادی عادلانه حضرت به شمار می‌روند. توجه به روش‌های توزیع عادلانه ثروت و درآمد، برخورداری همه‌ی نیازمندان و برخورد سریع و دقیق به همه‌ی مظاهر فساد از روش‌های علی(ع) به شمار می‌روند که پایه و مبنای همه‌ی آنها، مبانی و جهان‌بینی توحیدی حضرت است تا در سایه آن نیازهای مادی همگان برآورده شود و نیازهای روحی و معنوی شکل گیرد.

فصل اول) کلیات و مفاهیم

الف) کلیات

۱-۱-۱. بیان مسأله

حضرت علی(ع)، پس از پیامبر(ص) برای مدت کوتاهی مسئولیت حکومت و خلافت را بر عهده داشتند؛ مهمترین دغدغه وی اصلاحات اقتصادی و برقراری عدالت فراگیر در جامعه بود. وی ظلم و ستمی را تباه کننده‌تر از ظلم و ستم اقتصادی نمی‌داند(دلشادتهرانی، ۱۳۹۰ الف: ۳۶۳). هرچند در این مسیر با مخالفت‌هایی روبه‌رو شد ولی ذره‌ای کوتاه نیامد. اعتقاد حضرت براین بود اگر اقتصاد سامان نیابد، اصلاحات در زمینه‌های دیگر ممکن نخواهد بود. پس از رحلت رسول الله(ص) اولین ضربه بر عدالت وارد شد. دوری از احکام اسلام موجب نادیده گرفتن شایسته‌گان، تبعیض، نابرابری، فقر و شکاف طبقاتی در جامعه را تشدید کرد.

امیرمومنان(ع) برای برپایی عدالت، به دنبال روش‌های تحقق آن و گسترش رفاه و تامین اجتماعی در جامعه بود. «قَدْ رَكَزْتُ فِيكُمْ رَأْيَةَ الْإِيمَانِ... وَ أَلْبَسْتُكُمْ الْعَافِيَةَ مِنْ عَدْلِي وَ فَرَشْتُكُمْ الْمَعْرُوفَ مِنْ قَوْلِي وَ فِعْلِي وَ أَرَيْتُكُمْ كَرَامَةَ الْأَخْلَاقِ مِنْ نَفْسِي»^۱ (خطبه: ۸۷). حضرت به پوشاندن لباس عافیت و راحتی بر مردم که بیانگر فراهم کردن امکانات لازم در جهت آسایش و رفا عمومی به همراه گسترش عدالت در جامعه بود، تاکید می‌ورزد.

در اندیشه حضرت علی(ع) عدالت تدبیر کننده‌ای عام و فراگیر است که در سایه‌ی آن همه بهره‌مند می‌گردند و به حقوق خود می‌رسند. «الْعَدْلُ سَائِسٌ عَامٌ» (حکمت: ۳۷). زیرا در سایه عدالت همه چیز سامان می‌یابد. با عدالت شهرها آباد گردیده، نعمت‌ها و برکت‌های الهی چند برابر می‌گردد. وی عدالت اقتصادی را زیر بنای همه امور می‌دانست و بیش از هر چیز دیگر بر آن پافشاری می‌نمود.

هدف اساسی علی(ع)، سعادت و کمال مادی و معنوی انسان است؛ که مهمترین رکن آن، دستیابی به عدالت اجتماعی عادلانه و بهره‌مندی انسان‌ها از نعمت‌های خداوند می‌باشد. در کلام حضرت، پایین‌ترین طبقات جامعه بایستی از خوراک، نوشاک، پوشاک، مسکن و همه نیازها و امکانات زندگی برخوردار باشند. «اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَ الْمُحْتَاجِينَ وَ أَهْلِ الْبُؤْسَى وَ الزَّمَنِ فَإِنَّ فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ قَانِعًا وَ مُعْتَرًّا وَ أَحْفَظَ لِلَّهِ مَا اسْتَحْفَظَكَ مِنْ حَقِّهِ فِيهِمْ وَ اجْعَلْ لَهُمْ قِسْمًا مِنْ بَيْتِ مَالِكٍ وَ قِسْمًا مِنْ غَلَاتِ صَوَافِي الْإِسْلَامِ فِي كُلِّ بَلَدٍ»^۲ (نامه: ۵۳) کسانی که راه چاره‌ای ندارند باید مورد توجه قرار گیرند و با منابع و

^۱ - رایت ایمان را میان شما پا برجا کردم... از عدل خود لباس عافیت بر تتان کردم. و با گفتار و کردار خویش، معروف را میان شما گستردم. شماره خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار نهج‌البلاغه براساس نسخه‌ی صبحی صالح و ترجمه نهج‌البلاغه دکتر شهیدی می‌باشد.

^۲ - خدا را خدا را در طبقه فرودین از مردم، آنان که راه چاره ندارند و از درویشان و نیازمندان و بینوایان و از بیماری بر جای ماندگانند، که در این طبقه مستمندی است خواهند، و مستحق عطایی است به روی خود نیاورنده. و برای خدا حقی از خود را که به آنان اختصاص داده، و نگرهبانی آن را به عهده‌ات نهاده پاس دار، و بخشی از بیت‌المال و بخشی از غله‌های زمین‌های خالصه را در هر شهر به آنان واگذار، که دور دست‌ترین آنان را همان باید که برای نزدیکان است.

امکانات در اختیار حکومت و اغنیاء تامین گردند. علاوه بر این نبایستی فرقی بین نیازمندان و مستحقان در تقسیم بیت‌المال وجود داشته باشد و دوری و نزدیکی به حکومت و کارگزاران در مقدار مساعدت تاثیری نداشته باشد.

حضرت علی(ع) مدت کوتاهی پس از زمامداری، به صراحت برچیده شدن فقر و ظلم اقتصادی را اعلام و رفاه عمومی را نوید می‌دهد. «مَا أَصْبَحَ بِالْكَوْفَةِ أَحَدٌ إِلَّا نَاعِمًا إِنَّ أَدْنَاهُمْ مَنْزِلَةً لِيَأْكُلُ الْبُرِّ وَيَجْلِسُ فِي الظِّلِّ وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءِ الْفُرَاتِ»^۱ (ابن‌ابی‌شیبیه، ۱۴۰۹: ۱۰۲/۷؛ ابن‌شهرآشوب، ۱۳۷۹: ۹۹/۲). امیرمومنان رفاه و تامین اجتماعی عدالت‌محور را بدون توجه به تفاوت‌های افراد از نظر طبقات اجتماعی، نژاد و ... در نظر داشتند. وی تامین امکانات، معاش و فراخی در زندگی توسط خداوند را یادآور شدند و حقوق مردم را بهره‌مندی از تمامی امکانات خداوند می‌دانست. «الْبَسْكُمْ الرِّيَاشَ وَارْزُقْ لَكُمْ الْمَعَاشَ وَاحْطَ بِكُمْ الْإِحْصَاءَ»^۲ (خطبه: ۸۳). حضرت به وجود منابع کافی برای بهره‌مندی همگان اشاره و حقوق همگان را در استفاده از نعمت‌های خداوند می‌داند.

اصلاحات اقتصاد و اقداماتی که امیرمومنان در دوره زمامداری برای نظام‌سازی انجام دادند؛ در گفتار و سیره حضرت نمود دارد. هرچند حضرت با سه فتنه خونین مواجه شد؛ ولی با این وجود، اصلاحاتی زیادی در بینش-ها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، دانش و عقلانیت اقتصادی، برنامه‌ریزی، امنیت اقتصادی، شایسته‌گزینی، به کارگیری کارگزاران صالح، شایسته، کاردان و نظارت بر آنها جهت جلوگیری از انحرافات احتمالی آنها؛ بازگرداندن بیت‌المال و تقسیم صحیح آن، اصلاح نظام مالیاتی، رعایت احکام و قوانین الهی، انفاق، دستگیری از فقیران و پرهیز از رباخواری، توجه به تولید، توزیع و مصرف انجام دادند که به نظام‌سازی اقتصادی انجامید(نک: خطبه: ۱۷۵، حکمت: ۱۸۳، حکمت: ۳۳۶، خطبه: ۱۴۲، نامه: ۴۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۰/۳۳۶). از برنامه‌های حضرت در آن دوره کوتاه بود.

اقتصاد علوی با استخراج مبانی اصول، زمینه‌سازی مناسب، روش‌ها و سیاست‌های اقتصادی و برنامه‌های راهبردی از سیره قولی و فعلی امیرمومنان قابل دریافت است و الگوها و رفتارهای حضرت در بخش‌های تولید، توزیع و مصرف را می‌توان به دست آورد. البته برخی روش‌های اقتصادی آن زمان با زمان حال متفاوت است و ممکن است در زمانی خاص کارکرد داشته باشد یا برخی دستورات و فعالیت‌ها، منطقه‌ای و محدود به زمانی خاص است که در همه زمان‌ها راهگشا نیست. ولی مبانی و اصول راهبردی حضرت برای زمان‌های دیگر مفید و قابل الگوبرداری است. لذا با استخراج مبانی و اصول و روش‌های عام و کلی امیرمومنان در اقتصاد - بخش‌های تولید، توزیع و مصرف - و نظام‌سازی در این حوزه، می‌توان به الگویی عملی و کاربردی دست یافت. مسئله اصلی این رساله، کشف نظام اقتصادی عدالت‌محوری است که حضرت بنیان نهاد و در مدت کوتاه موفق گردید در مناطقی که برنامه‌ی نظام‌مند خود را پیاده کرد، تقریباً فقر را ریشه‌کن و فساد اقتصادی را به

^۱ - در کوفه کسی شب را به صبح نمی‌رساند مگر با یک زندگی راحت، پایین‌ترین مردم، نان گندم می‌خورند، خانه دارند، و از آب گوارا می‌نوشند.

^۲ - زینت لباس بر تئتان پوشید، و روزی فراخ به شما بخشید. از بیش و کم شما آگاه است.